

ПЕРЕДУМОВИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВІЙНА ТА РЕВОЛЮЦІЇ

Матеріали для практичної роботи на тему: «Світовідчуття європейця: наслідки “Великої війни”»

У XIX ст. та на початку XX ст. головними суспільними цінностями для провідних країн світу вважалися людська гідність, права і свободи громадянина. Характерною особливістю суспільної думки була віра у невідминність прогресу людства, безмежний оптимізм. Цей оптимізм виник у специфічних умовах відносно мирного та благополучного розвитку Європи в останній третині XIX – на початку XX ст. Успіхи науки дозволяли сподіватися на всемогутність розуму. Здавалося, ніщо не може завадити людині, озброєній науковим пізнанням, зробити довкілля і суспільство кращими.

Перша світова війна серйозно похитнула ці переконання. Самий її початок, жорстокість, злидні, нею спричинені, викликали злам у громадській свідомості. Він передусім виявився у **зникненні оптимізму**, який заступив **песимізм** – зневіра в можливість щасливого майбутнього.

Характерною ознакою масової свідомості стало **відчуття занепаду європейської цивілізації**. Цікаво, що це відчуття на початку століття було притаманне лише частині європейських інтелектуалів-декадентів.

Маніфестом нового світосприйняття стала книга німецького історика **Освальда Шпенглера** «Занепад Європи», що публікувалася в 1919–1922 рр. У ній історію людства показано не як звичайний лінійний процес розвитку від простого до складного, від дикості до цивілізації, а як ланцюжок не пов'язаних одна з одною культур. Кожна із цих культур народжується, переживає піднесення, а потім занепадає і гине, полишаючи по собі лише спогади та руїни.

Так і Європа, на думку О. Шпенглера, переживши вищу стадію свого розвитку у XVIII ст., вступила до смуги занепаду, так само як колись давньоєгипетська, греко-римська чи індійська цивілізації.

Іншою, не менш важливою рисою зрушень у суспільній свідомості стало поширення **іраціоналізму** – зневіри в можливості людського розуму. Адже важко було збагнути, як цивілізовані люди могли винайти такі жахливі засоби масового знищення одне одного.

Ці два великих зрушення суспільної свідомості – затвердження песимізму та іраціоналізму – мали кардинальний вплив на подальший розвиток європейської цивілізації в наступні десятиріччя.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Чому на зміну оптимізму у суспільній свідомості після війни прийшов песимізм?
2. Висловіть припущення, як іраціоналізм міг вплинути на подальший розвиток європейської цивілізації.
3. Чому книга О. Шпенглера «Занепад Європи» вважається маніфестом нового світосприйняття?

ПРОВІДНІ ДЕРЖАВИ СВІТУ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Матеріали до практичного заняття Комуністичний тоталітаризм: світоглядне наповнення і спрямованість

Перша частина «світоглядне наповнення»

Ознайомтеся з уривками з творів К. Каутського «Диктатура пролетаріату» і В.І. Леніна «Про буржуазну демократію і диктатуру пролетаріату» 4 березня 1919 р.

Визначте їхнє ставлення до таких понять, як демократія і диктатура.

Порівняйте їхні погляди, подумайте: чи могли вони дійти згоди? Якщо ні, то чому?

Із творів К. Каутського «Диктатура пролетаріату», «Тероризм і комунізм»

Вираз «диктатура пролетаріату» означає диктатуру не однієї особи, а одного класу, що унеможлиблює твердження, начебто Маркс мав на увазі диктатуру в буквальному розумінні слова. Він казав не про форму правління, а про становище, яке матиме місце, коли пролетаріат завоює політичну владу, при тому він дотримувався погляду, що в Англії та Америці перехід може здійснитися мирно, тобто в демократичний спосіб.

...Режим так сильно закорінений у масах, немає жодного приводу вчиняти замах на демократію. Він зможе обійтися без насильства.

...Більшовики знищили демократію, яку російський народ завоював під час Лютневої революції. Відповідно до цього, більшовики перестали називати себе соціал-демократами. Вони називають себе комуністами.

Тези і доповідь В.І. Леніна «Про буржуазну демократію і диктатуру пролетаріату» 4 березня 1919 р.

Ріст революційного руху пролетаріату в усіх країнах викликав судорожні силкування буржуазії та її агентів у робітничих організаціях знайти ідейно-політичні доводи для захисту панування експлуататорів.

Насамперед, цей довід оперує поняттями «демократія взагалі» та «диктатура взагалі», не ставлячи питання про те, про який клас ідеться. Така позакласова або надкласова, нібито загальнонародна, постановка питання є прямим знущенням з основного вчення соціалізму... Бо в жодній цивілізованій капіталістичній країні не існує «демократія взагалі», а існує тільки буржуазна демократія, і мова йде не про «диктатуру взагалі», а про диктатуру пригнобленого класу, тобто пролетаріату, надгнобителями і експлуаторами, тобто буржуазією, з метою подолання опору, що його чинять експлуатори в боротьбі за своє панування.

Друга частина «комуністична спрямованість»

Виконайте лабораторно-практичну роботу на тему: «Листи без відповіді».

З листів письменника-правозахисника царських часів В. Короленка, комісарові освіти радянського уряду А. Луначарському (1920 р.).

«За царату мені таланило врятувати навіть приречені жертви військових судів. Проте страта без суду, страта в адміністративному порядку! Це було надзвичайною рідкістю навіть тоді... Мені гірко думати, що й ви, Анатолію Васильовичу, замість того, щоб закликати до справедливості, нагадувати про необхідність обережного

ставлення до людського життя, яке зараз так мало важить, у своїй промові ніби висловили солідарність із такими адміністративними розстрілами».

«Більшовизм знищив саме поняття загальної свободи і правосуддя. Він прямо проголосив диктатуру одного класу, точніше навіть не класу, а найбільшій його частини з її зазіханнями, як програму дій...».

«...Ви порушили недоторканість і свободу приватного життя, увірвалися в житлові приміщення, відразу почали переділяти необхідні особисті речі. Найліпше живеться за ваших порядків усіляким шахраям... Ви реквізуєте, проходить «розпеченим залізом», спалюєте цілі села... Картина постає страшнішою від усього, що мені доводилося бачити в голодному 1902 році».

«У містах почався голод, іде тяжка зима, а ви переймаєтеся, лише тим, як сфальсифікувати думку пролетаріату».

«Як ви знаєте і як висловлюєте волю народу? Вільної преси у вас немає, свободи голосування – теж...».

«Більшовизм – це остання сторінка революції, що зреклася державності, яка визнає верховенство класового інтересу понад усе».

З відкритого листа до Й. Сталіна героя громадянської війни Ф. Раскольников 17 серпня 1939 р.

Ви проголосили мене «поза законом». Цим актом Ви зрівняли мене в правах – точніше, в безправ'ї – з усіма радянськими людьми, які під Вашою владою живуть поза законом. (...).

Ваш соціалізм, за торжества якого його будівникам знайшлося місце лише за тюремними ґратами, є таким же далеким від справжнього соціалізму, як свавілля Вашої особистої диктатури немає нічого спільного з диктатурою пролетаріату. (...).

Що ви зробили з конституцією, Сталін? Злякавшись вільних виборів як «стрибка в невідоме», що загрожувало б Вашій особистій владі, Ви розчавили конституцію, як шматок паперу, а вибори перетворили на жалюгідний фарс голосування за одну-єдину кандидатуру (...). Ви зробили усе. аби дискредитувати радянську демократію, як дискредитували соціалізм. (...).

Ніхто у радянському Союзі не почуває себе у безпеці. іхто, лягаючи спати, не знає, чи пощастить йому unikнути нічного арешту (...). Ви (...) збездестили й розстріляли багаторічних соратників Леніна: Каменєва, Зинов'єва, Бухаріна, Рикова та ін., невинність яких Вам була чудово відома. перед смертю Ви примусили їх каятися у злочинах, які вони ніколи не скоювали (...). В брехливій історії партії, написаній під Вашим укерівництвом, Ви обікрали мертвих, вбитих і зганьблених Вами людей. привласнивши собі їхні заслуги. (...). Ви нещадно знищуєте талановитих. але особисто Вам невгодних (...) письменників. (...).

Безкінечним є список Ваших злочинів. Безкінечним є список імен Ваших жертв. (...). Рано чи пізно радянський народ посадить Вас на лаву підсудних, як зрадника соціалізму й революції, головного шкідника, справжнього ворога народу, організатора голоду й судових підлогів.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Як автори листів характеризують політичний устрій?
2. Що їх найбільше обурювало і непокоїло?
3. Що в них є спільного, що відмінного (зважте, що листи В. Короленка писалися у розпал громадянської війни, а лист Ф. Раскольникова – в мирний час). При цьому, письменник не сприймав революцію, а Раскольников був одним із її творців.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА. ВІЙСЬКОВІ ПОДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР

Матеріали до практичної роботи «Примусова праця у Третньому рейху. Трагедія ув'язнених у німецьких концтаборах та їхня доля»

Ми пропонуємо вам прочитати матеріали про примусову працю остарбайтерів у Третньому рейху та про долю в'язнів концтаборів, узяті з Інтернету. Є спеціальні сайти, присвячені цим проблемам, українською та іноземними мовами.

На уроці ви можете використати подані в підручнику матеріали, а також знайти інші, й обговорити означену проблему з різних точок зору: юридичної, економічної, етичної, психологічної; визначити, у чому полягають людські цінності, як їх потрібно підтримувати та захищати.

З перших же днів німецької окупації території СРСР і Польщі на них почав здійснюватися страхотливий і безпрецедентний за масштабами та нелюдський за задумом так званий генеральний план «Ост», спрямований на ліквідацію переважної більшості місцевих жителів. Як сформулював у жовтні 1939 р. на одній з нарад А. Гітлер, «після передбачуваної поразки СРСР має відбутися знищення слов'янського населення в таких масштабах, що фізичне знищення євреїв слід розглядати як експеримент для подібних кампаній у майбутньому».

Планом «Ост» було передбачено примусове (або вимушене) переселення, переважно в райони Сибіру, а також Уралу або Північного Кавказу, 80–85 % поляків, 75 % білорусів, 65 % західних українців та 50 % чехів. Східні українці прирівнювалися до росіян, щодо яких розглядалася навіть можливість поголового винищення. З метою прискорення цього процесу пропонувалося негайне припинення постачання населення «вивільнюваних» районів харчами і товарами першої потреби.

Решту населення, що «має явні ознаки нордичної раси», планувалося використовувати в ролі рабів або онімечити. Але навіть серед них нацистські теоретики вважали за необхідне підтримувати низьку народжуваність і якомога нижчий культурний рівень. Німці, певна річ, мали проживати від «нижчої раси» окремо.

■ Так киян відправляли до Німеччини.

Розгляньте ілюстрацію. Чому на примусові роботи в Німеччину відправляли переважно жінок?

Статус примусового робітника з СРСР було визначено в документі «Загальні положення щодо вербування та використання робочої сили зі Сходу», підписаному шефом гестапо Г. Гімmlером 20 лютого 1942 р. У документі вперше вживався термін «**остарбайтер**» – східний робітник. Так позначали, зокрема, вихідців із тієї частини України, яка за окупації потрапила до адміністративно-територіального утворення Рейхскомісаріат Україна. Вони змушені були носити на грудях спеціальну нашивку у вигляді прямокутника з літерами «**OST**» на блакитному тлі.

Вихідці з Галичини мали інший правовий статус і не носили такої нашивки. Остарбайтери транспортувалися в закритих вагонах, а працювали в закритих бригадах, окремо від німецьких й інших іноземних робітників, мешкали в бараках, які розташовувались у таборах, обнесених колючим дротом.

■ Табір радянських військово-полонених.

Розгляньте ілюстрацію. Прокоментуйте зображення. Які висновки можете ви зробити?

Норми харчування остарбайтерів були найнижчими у Німеччині. За провини передбачалися суворі штрафні санкції: від тілесних покарань до відправлення у штрафний чи концентраційний табір. Статеві стосунки з німцями каралися повішанням, з іншими іноземцями – ув'язненням у концтаборі.

Перебуваючи на примусових роботах, остарбайтери тяжко працювали, голодували, часто хворіли. Багато з них померло або загинуло.

* * *

Ще важчим було становище в'язнів концентраційних таборів та військовополонених. Перші концтабори з'явилися в Німеччині з приходом до влади Гітлера – у 1933 р., зокрема великий концтабір Дахау біля Мюнхена. Пізніше, у 1937 р., були побудовані Бухенвальд коло Веймара та Заксенхаузен біля Берліна, жіночий концтабір Равенсбрюк та інші. З приєднанням Австрії тут запрацював концтабір Маутхаузен, у Чехії – Терезін, у Польщі Майданек, Треблінка, а передусім відомий «винищувальний» концтабір Аушвіц (Освенцім) біля Кракова.

Це були найбільші табори, а всього під час Другої світової війни на території Німеччини та окупованих її військами країн діяло більше 14 тис. концтаборів. Першими жертвами концтаборів у 1930-х рр. стали політв'язні – соціал-демократи, комуністи, які не визнали владу нацистів, декласовані елементи, пізніше – релігійні діячі. Під час війни сюди везли військовополонених, євреїв, циган, тих, хто чинив опір нацистському «новому порядку». Кількість в'язнів постійно збільшувалася. Так, у Освенцімі, який діяв з 1940 р., середня кількість в'язнів складала 13–16 тис., у 1942 р. – уже 20 тис. По прибуттю в Освенцім в'язні проходили відбір у лікарів СС, і ті з них, хто був придатний для роботи, направлялися для реєстрації. Начальник табору Рудольф Гесс заявляв їм, що вони «прибули до табору, з якого вихід тільки один – через трубу крематорію».

Загалом, на територіях окупованих республік, що входили до складу СРСР, німці та їхні поплічники знищили понад 11 млн 309 тис. осіб, у тому числі майже 307 тис. дітей.

■ Печі крематорію в Майданеку.

Разом з померлими голодною смертю та на каторзі в Німеччині (або невдовзі після повернення з неї) статочна цифра замучених окупантами радянських громадян становить **20 млн 809 тис. 340 осіб.**

ДОКУМЕНТИ СВІДЧАТЬ

Військовополоненим за весь час мого перебування в таборі взагалі не видавалося хліба, води... Замість води вигрібали брудний скривавлений сніг у зоні табору, після чого були масові захворювання військовополонених... Спали на землі, у багні, від холоду зігрітися абсолютно не було місця... Чимало військовополонених, не витримавши жахів обстановки табору, збожеволіли. Вмирало в день по 150 осіб, а в перших числах січня 1942 р. в один день померло 216 осіб... Німецьке командування табору цькувало військовополонених собаками-вівчарками. Собаки збивали з ніг ослаблених військовополонених і тягали їх по снігу, а німці стояли над ними й реготали.

Із свідчень колишнього в'язня концентраційного табору ДУЛАГ-205 О. Алексєєва в січні 1943 р.

У прибулих у табір відбирали одяг, усі предмети особистого вжитку, їх стригли, фотографували в трьох позиціях, реєстрували і присвоювали особисті номери. Залежно від причини арешту в'язні отримували трикутники різного кольору, які разом з номерами пришивали на табірний одяг. Політв'язні мали трикутники червоного кольору, кримінальні злочинці – зеленого, чорні трикутники отримували цигани та асоціальні елементи, свідки Єгови – фіолетові, гомосексуалісти – рожеві. Євреї носили шестикутну зірку, що складалася з жовтого трикутника і трикутника того кольору, який відповідав причині арешту. Радянські військовополонені мали нашивку у вигляді букв SU. У 1943 р. з'явилося татуювання на руці, яке неможливо було вивести протягом усього життя.

Щодня колони виснажених людей виходили і заходили через ворота з цинічним написом «Arbeit macht Frei» («Праця робить вільним»). Темпи роботи, мізерні порції їжі і постійні побої збільшували смертність. За визнанням самих есесівців, в'язень, тривалість життя якого в таборі складала менше року, приносив нацистам майже півтори тисячі рейхсмарок чистого прибутку. Під час повернення в'язнів до табору

убитих або виснажених, хто не міг пересуватися самотійно, волочили або везли на тачках. А в цей час для них біля воріт табору грав духовий оркестр із в'язнів.

Одна з найстрашніших сторінок Освенціма, як і інших концтаборів, – медичні експерименти. Наприклад доктор **Йозеф Менгеле** в рамках генетичних і антропологічних дослідів проводив експерименти на дітях-близнюках і дітях з фізичними вадами. Були досліди із застосуванням нових ліків, втиранням токсичних субстанцій, пересадкою шкіри тощо.

З осені 1941 р. в Освенцімі починає функціонувати газова камера, в якій застосовується газ «Циклон Б». Для умиртвіння 1500 людей потрібно було 57 кг газу. Газові камери використовувались у першу чергу для знищення євреїв, «остаточного вирішення єврейського питання», як казали гітлерівці. Газові камери були збудовані у вигляді лазень, і нещасні жертви думали, що їх ведуть саме в лазню. У приміщення розміром 210 кв. м зганяли 2000 людей, після чого двері зачиняли і в приміщення пускали газ. Люди вмирали за 15–20 хвилин, трупи транспортували до крематорію, який працював цілодобово. Цю роботу виконувала зондеркоманда, яка складалася з 1000 в'язнів. В останній період свого існування Освенцім став «табором смерті» для сотень тисяч людей. А всього за роки Другої світової війни через концентраційні табори пройшли 18 млн, з них 5 млн – громадяни колишнього Радянського Союзу. Більше 6 млн з них загинули. У 1945 р. на волю вийшли лише 530 тис. осіб. Близько 250 тис. із них були колишні радянські громадяни.